Тема: Эдэбият пэм музыкада Г. Тукай пэм

Ф. Яруллиннын " Шурэле " се

Максат: 1. Сэнгать торлэре буларак, Г.Тукайнын " Шурэле " экиятен пэм Ф.Яруллиннын " Шурэле " балетын идея уртаклыгы пэм жанр узенчэлеклэре буенча чагыштырып анализлау ;

2. Укучыларнын татар телендэ фикерлэу сэлэтен формалаштыру пэм аларнын бэйлэнешле сойлэм кунекмэлэрен устеру ;

3. Поэтик пэм музыкаль образлар нигезендэ укучыларга эстетик пэм гуманистик тэрбия биру, тормышка ойрэту.

Жипазлау: Г.Тукайнын " Шурэле " поэмасы, Ф.Яруллиннын " Шурэле " балетыннан видео язма пэм музыкасыннан озеклэр грамъязмасы, Г.Тукай пэм Ф.Яруллин портретлары, стенд " Кырлайдагы мемориал музей; Б. Элмэнов пэм укучыларнын " Шурэле " экиятенэ ясаган иллюстрациялэре, С. ХХэкимнен сузлэре белэн плакат.

Дэрес барышы.

I. 1. " Шурэле " балетынын увертюрасы янгырый. Музыка фонында укытучы сойли башлый:

" Нэгъ Казан артында бардыр бер авыл — Кырлый дилэр;
Жырлаганда кой очен " тавыклары жырлай дилэр.
Гэрчэ анда тумасам да, мин бераз торган идем,
Жирне эз — мэз тырмалап, чэчкэн идем, урган идем.
Ул авылнын, — пич онытмыйм, — пэр ягы урман иде,
Ул болын, яшел улэннэр хэтфэдэн юрган иде.

Укучы дэвам итэ:

Зурмы ? дисэн, зур тугелдер, бу авыл бик кечкенэ,
Халкынын эчкэн суы бик кечкенэ — инеш кенэ.
Анда бик салкын вэ бик эссе тугел, урта пава,
Жил дэ вакытында исеп, янгыр да вакытында ява.
Урманында кып-кызыл кура жилэк тэ жир жилэк;
Куз ачып йомганчы, пичшиксез, жыярсыын бер чилэк.
Бик хозур ! рэт — рэт тора, гаскэр кеби, чыршы, нарат;
Топлэрендэ ятканым бар, хэл жыеп, куккэ карап.

2. Энгэмэ:

— Укучылар, бу сокландыргыч шигырь юлларын кем язган ?

— Кайсы эсэреннэн ?

- Укылган озек нэрсэ турында ?

- Кырлай табмгате ничек тасвирланган ?

- Урманы ? Болыны ? Эчкэн суы ? Павасы ? Халкы ?

Авыл зур тугел, эчкэн суы да кечкенэ - инеш кенэ. Тирэ - ягы - куе кара урман. Анда ускэн чыршы - нaратлары да гаскэр кебек, рэт-рэт булып тезелеп торалар. Бик куе булганга монда торле жэнлеклэр генэ тугел, хэтта жен-пэрилэр, торле албасты, убыр пэм шурэлелэр бар, дилэр. Болыннарында хэтерэ кебек яшел улэн, аллы-голле голлэр пэм чэчкэлэр тирэ - якка тэмле ислэр тарaталар. Кубэлэклэр дэ аларны упкэлэп йорилэр, чугэлэп. Шул вакыт чут-чут итеп сайрый ходайнын кошлары. Монда павасы салкын да, эссе дэ тугел. Жил дэ вакытын да исеп, янгыр да вакытында ява. Халкы да авылда жырлы-монлы, хэтта тавыклары кой очен жырлый, дилэр.

- Шагыйрьнен туган авылы табигатенэ монэсэбэте нинди ? Анын хислэрен ачыклагыз (табып укырга пэм нэтижэ ясарга)

" Топлэрендэ ятканым бар, хэл жыеп, куккэ карап

" Китэ жаннарны кисеп, ярып садан хушлары

" Уйласам аулымны, гакълымнан да мин хэзер язам.

Г.Тукай Кырлай табигатенен матурлыгы, байлыгы, мэпэбэтлек, нэфислеге белэн соклана, тан калып сойли. Ул аннан узенэ коч, чиксез лэззэт ала. Шигырьдэ бу матурлыктан шатлык, куаныч, соклану ташып тора.

Укытучы нэтижэ ясый.

Эйе, Г.Тукай шушы поэтик юллар белэн узенен балачагын уздырган авылы Кырлайны данлый. Хэзер монда матурлык пэм ирек жырчысы Г.Тукайга пэйкэл куелган пэм мемориал музей ачылган (стендтагы материал - экспозиция курсэтелэ)

Энгэмэ давам итэ:

- Экият - поэманын топ геройлары кемнэр ?

- Алар ничек сурэтлэнгэннэр ?

а) Шурэле. Портреты. (табып укырга я яттан эйтергэ)

- Шурэленен нинди сыйфатлары ачыла.(...мин карак-угъры тугел, юл дакисмимен, шулай да мин бигук тугъры тугел. Гадэтем: ялгыз кешелэрне кытыклап утерэм; мин эле кургэч сине шатлыгымнан укерэм)

Укытучы: Бу образнын топ узенчэлеге шунда, Шурэле - кара кочлэрнен вэкиле буларак, кешелэрнен дошманы. Ул куркыныч пэм явыз. Шурэленен коче бармакларында. Анын кайбер кыланышлары кешелэрнен тормышына торырга момкин, ул кешелэрне утерэ ала.

б) Былтыр. Анын турында нилэр белдегез ? Шурэле белэн алышта ул

узен ничек тота ?

— Ни очен хэйлэгэ керешэ ? Исемен ни очен Былтыр дип эйтэ ?

— Егет Шурэленен бармакларын бурэнэгэ кыстыртып калдырып дорес эшлэгэнме ? Шурэледэн бутэн котылу юлы бармы ? Ул ни очен кулындагы балтасын кулланмый ? Бу Былтырны ничек характерлый ? (Узен кыю тота. Ана тапкыр акылы ярдэм итэ. Шурэле нинди генэ куркыныч зат булмасын, ул кеше акылыннан тубэн тора.

— Шундый мэрхэмэтле образ тудырган Тукай турында нэрсэ эйтэ аласыз ?

Укытучы нэтижэ ясый. Г.Тукайнын балачагы ятимлеклэр, фэкыйрьлеклэр, кимсетелулэр белэн узса да, кунеле белэн ул кешелекле, миперданлы, рэхим-шэфкатьле, нечкэ кунелле гуманист шагыйрь булып формалаша.

— Г.Тукай узенен экият - поэмасы белэн нэрсэ эйтергэ телэгэн ? Бу эсэрнен топ идеясе нэрсэдэ ? Г.Тукай бу эсэре белэн кешегэ, анан акылына мэдхият жырлый, кешенен боеклеге белэн соклана.

— Хэзерге тормышта да шушындый вакыйгалар булуы момкинле ? Бу очракта нишлэргэ ? (*Акыл белэн эш итэргэ*)

II. 1. Укытучынын кереш сузе.

Г.Тукай узенен бу поэмасында сокландыргыч поэтик образлар турында. Бу образлар безне генэ тугел, башка бик куп сэнгать эшлеклэренен дэ дулкынландырган. Пэм алар музыка, пластинка пэм хэрэкэтлэр ярдэмендэ бу геройларнын характерлпрнын баетып, устереп жибэргэннэр.

Шуларнын берсе куренекле татар композиторы, татар милли балетына нигез салучы Фэрит Запидулла улы Яруллин (1914-1943)

2. Укучыларнын монтажы.

1 нче укучы: Ихтимал, композитор Ф.Яруллин да балачагында чын шурэлелэр курергэ хыялланганды р. Урманга жилэккэ баргач, корыган агачнын кэкре ботакларын ул да Шурэле бармакларына охшаткандыр. Йозьяшэр агач яфракларынын ым-хэрэкэтлэре анарга да Шурэле кытыклавы булып тоелгандыр. Кем белэ, урман патшалыгында бэлэкэй Фэрит тэ узен, бэлки, Былтыр итеп сизгэндер эле. Шунда Соембикэсен очратачагына да ышангандыр. Югыйсэ, ботен доньяга.

Ф.Яруллиннын гомере буе хыялланган уе - балет язу була. Бу эштэ ана фикердэн тэ табыла. Композиторга ярдэмгэ куренекле драматург Эхмэт Фэйзи алына. Анын тарафыннан Г.Тукайнын " Шурэле " поэмасы нигез итеп алынган либретто язылa. Шул ук вакытта либретто бернича татар легендаларыннан алынган сюжет мотивлары белэн тулыландырыла пэм баетыла. Кешенен акылына дан жырлаган, дореслек пэм яхшылыкнын жинэчэгенэ ыша-

Фэйзи белэн Фэрит Яруллин образларнын кулэмен арттыралар. Бер яктан - Батыр, икенче яктан - Шурэле узенен барлык кара кочлэре белэн. Алар уртасында - гуээл пэм нэфис кыз-аккош Соембикэ. Бу образ Батыр белэн Шурэле арасындагы берелешне билгели пэм балетнын ботен эчтэлеге Соембткэ очен корэш белэн билгелэнэ.

IV. Балетнын музыкасы белэн таныша башлау.

1. Балетнын кереш олеше - увертюрасы фонында эдэбият укытучысы сойли:

- Хэзер без дэрес башындагы кебек экият доньясына кереп карыйк. Куз алдыгызга кишерегез эле: тирэякта кояш нуры да утеп кермэслек куе кара урман. Анда пэр куак, пэр ботак - тармак арасында шурэлелэр, албастылар пэм убырлар куренгэн сыман. (Музыка тынлана)

2. Сорауларга жавап.

- Музыканын бу олешен - увертюрасын тынлаганда нинди картина куз алдына килэ ?

- Урман ничек тасвирланган ?

Музыка укытучысы нэтижэ ясый: Музыканын кереш олеше безне топ эсэрне анларга эзерли. Эсэрнен увертюрасы безне зур, каршылыклы, давыллы - романтик донья белэн очрашырга эзерли. Аннары урмантын, салмак, ягымлы музыка. Автор урманны искиткеч тогэл штрихлар, нюанслар белэн жанландыра: чык тамчылары коелу, иртэнче кояш нурларынын яфракка килеп кагылуы, кошлар сайравы п.б. сурэтлэр аермачык куз алдына килеп баса.

Балетнын 1 нче олешендэ ук - Шурэле, Былтыр пэм Соембикэ белэн танышабыз. Шуна музыка да узгэрэ, киеренкелек кочэя. Пэр 3 топ образга узлэренэ генэ хас музыка яки кой туры килэ.

3. Шурэле лейтмановы янгырый. Энгэмэ:

- Хэзер янгыраган музыка кем турында ?

- Ф.Яруллин узенен балетында Шурэлене ничек сурэтлэгэн ?

Музыка укыт. нэтижэсе

а) Шурэле башта йокысыннан торганда ялкау пэм юаш тосмерлэр белэн тасвирланган. Тора-бара музыка узгэрэ башлый. Уткен, чэнечкеле, вакыт - сынык шыксыз авызлар пэм сэер интонациялэр анын илэмсез пэм мэкерле булуы турында сойли.

б) Соембикэ белэн очрашуында ?

Бу вакытта инде усаллык тосмерлэре куренэ. Бу вакытта без Шурэленен колуен ишетэбез. Оркестр да бу колуне безгэ ишеттерэ. Музыка урман пэриенен масаючан, корбаны остеннэн тантана итэргэ яратучан икэнен

курсэтэ.

в) Былтыр белэн корэш вакытында ? Монда инде янау, дэпшэт авызлары килеп керэ.

4. Былтыр лейтмотивы уйнатыла.

- Бу музыка кем турында ?

- Музыка буенча Былтыр турында нэрсэлэр эйтэ аласыз ? Ничек куз алдына китерэсез ?

а) Былтыр баштарак эчкерсез, саф кунелле, йомшак табигатьле булагак куз алдына килеп баса.

б) Шурэле белэн 1 нче корэшендэ ук музыкада анын тэвэккэллек, кочсезне яклау кебек куркэм сыйфатлары остэ калкып чыга.

в) Анын Соембикэгэ булган мэхэббэте монлы, апэн, якты тослэр белэн сурэтлэнэ.

г) Азакта инде Былтыр авыз кочлэргэ корэшуче ир-егеткэ, жинуегэ эверелэ.

Музыканын бу олешенэ кутэренкелек, кин сулыш хас. Полонезга якын мондый койнен элегэ кадэр татар музыка сэнгатенэ янгыраганы булмый.

5. Э хэзер тагын бер фрагмент тынлыйк эле. Бу кем турында, анын музыкасы нинди ? Соембикэ лейтмотивы уйнатыла.

- Соембикэ образы музыкага гына тугел, балетнын хореография тукымасына да ор-яна бизэклэр алып килэ. Ул ирекле кош - аккош, табигать баласы, яшьлек, гузэллек,нэфислек гэудэлэнеше. Шурэле белэн

а) масына да ор-яна бизэклэр алып килэ. Ул ирекле кош - аккош, табигать баласы, яшьлек, гузэллек,нэфислек гэудэлэнеше. Шурэле белэн

б) Былтыр тартышкан вакытта музыкада анын кичерешлэренэ дэ урын бирелгэн: куркып калу, ялвару, тетрэну тосмерлэре.

в) Кыз - аккошнын Былтырга булган мэхэббэте, кешелэр арасында калыргамы - юкмы дигэн халэте каршылыклы - ул моная, сагышлана. Менэ

г) шушы каршылыкны жингэч кенэ Соембикэ темасынын ритм пэм интонациялэре узгэрэ: халыкчан бию койлэре, якты пэм шат кунелле моннар мэхэббэт хисенен коче турында сойли. Анын мелодиясе татар халык жырларын хэтерлэтэ. Чыннан да, Ф. Яруллин аны " Тэфтилэу " коенэ нигезлэнеп язган.

6.Музыка укытучысы нэтижэ ясый. Ф.Яруллин - искиткеч узенчэлекле талант иясе. Ул узенен эсэрендэ халкыбыз музыкасын гаять мул пэм оста куллана. Бу байлыктан ул торле планда файдаланып, анын дэрэжэсен тагын бер баскычка устерэ. Элеге балетнын музыкасына колак салган саен бу эсэрнен искиткеч гузэллегенэ пэм нэфислегенэ, эмоциональлегенэ пэм образлылыгына, интонацион пэм гармоник камиллегенэ сокланмый кала алмыйсын.

V. " Шурэле " балетынын эпэмияте эдэбият укытучысы дэвам итэ.

Татар театры тарихында " Шурэле " балеты зур урын алып тора. Эсэр кайда гына курсэтелмэсен, тамашачылар анын сихри музыкаына тан калалар.

27 яшьлек композитор ижат иткэн элеге эсэр элекке Советлар Союзы республикалары театрларынын кубесенен репертуарларына керэ. Казанда ул 1945 нче елдан бирле озлексез бара. 50 нче елларда Мэскэудэ, Ленинградта, Одесса, Киев, Таллинн театрларында куелды. Ул бугенге кондэ дэ Львов, Рига, Тарту, Алма-ата, Ташкент, Новосибирск шэпэрлэрендэ куела. 20 елда артык чит иллэр буенча сэяхэт итэ. Бу эсэр Болгариядэ, Румыниядэ, Польшада, Монголиядэ, Германиядэ, АКШта куелды. Халкыбыз шушы гузэл эсэрне ижат иткэн соекле улы композитор Ф.Яруллин белэн хаклы рэвештэ горурлана.

Лэкин " Шурэле " балетынын эпэмияте анын сихри музыкасында гына тугел, э анда куелган проблемаларнын хэзерге кондэ дэ актуаль булуында. Шуна курэ сонгы елларда куелган " Шурэле " балетында Былтыр белэн Шурэле арасындагы корэш тагын да кискенлэштерелгэн. Монын шулай булуы табигый. Без узебез дэ утэ кискен, борчулы заманда яшибез. Яхшылык пэм явызлык корэше дэвам итэ.

Былтыр образын сэхнэдэ тудырган артист Р. Эбелханов болай ди:

- Былтыр образын ижат иткэндэ мин халкыбызнын капар ман уллары хакында да уйладым, ди артист - Г.Тукай, М.Жэлил, Ф.Яруллин. Пэр кайсы уз дэверенен Былтырлары алар минемчэ пэп кайсы Былтыр кебек батыр пэм улемсез. Хэтерегездэдер, тамаша ахырында Былтыр сэхнэгэ утлы факел тотып керэ. Чынлыкта егетнен ялкынлы йорэге ул ! Бернинди явыз коч тэ каршы тора алмый ана. Капарманнар йорэге кешелэрнен барыр юлларын яктырта.

Сузгэ 2 нче артист В. Бортяков кушыла. " Кайбер тамашачыларыбыз, гадэттэ, Шурэлегэ экият герое итеп кенэ карыйлар. Лэкин Шурэле экият герое гына тугел. Ул хэзер безнен арабызда яши пэм кешелэргэ берэр явызлык кылырга ниятлэп йори. Уйлап карыйк: Шурэле Соембикэнен канатларын нигэ урлады сон эле ? Эллэ узе очып карарга телэдеме ? Юк, билгеле. Ана фэкать кешелэрнен кайгысы, газабы, куз яшьлэре кирэк. Бу Шурэле хэзер экиятлэрдэге беркатлы " урман сарыгы " гына тугел инде. Ул заманга шактый оста яраклашкан. Узе мэкерле, хэйлэкэр. Лэкин бер нэрсэ бэхэссез: иртэнме - сонмы Шурэле барыбер жинелергэ тиеш. Явыз, мэрхэмэтсез кешелэр шикелле. Менэ ни очен бу эсэрлэр буген дэ бик актуаль, халыкка бик якын.

VI. Йомгаклау.

1. Шулай итеп, без буген бер темага ижат ителгэн 2 боек эсэрне анализладык. Бу эсэрлэр турында нэрсэ эйтэ аласыз ? Топ идеясе - эйтергэ телэгэн фикере ? Идея уртаклыгы нэрсэдэ ?

Г.Тукай явызлык белэн корэштэ кеше акылынын мопимлеге, боеклеге.

Ф.Яруллин якшылык явызлыкны жинэргэ тиеш. Шушы топ фикер балетнын азагында кешелекле гимн булып янгырый. (Финал уйнатыла)

2. Аермалык ?

1. Жанр узенчэлеге. Образларнын поэтик пэм музыкаль булуында.

2. Шагыйрь суз сэнгате белэн, э композитор музыка белэн узлэренен эсэрлэрен ижат иткэннэр.

3. Б.Элменовнын " Шурэле " экияте буенча иллюстрациялэрен карау.

а. Шурэле анда ничек сурэтлэнгэн ? Рэссам образларын ничек ижат итэ, нэрсэлэр ярдэмендэ ?

б. Укучыларнын иллюстрациялэрендэ Шурэле ничек чагылдырылган ?

4. Дэресне С. Хэким сузлэре белэн йомгаклау.

5. Укучыларнын эшчэнлеген бэялэу.

VII. Ой эше. " Шурэле " балеты буенча образларга характеристика язып килергэ.

ныч белдергэн бу чын милли эсэр авторлар тарафоннан бик тиз ижат ителэ.

Балет татар опера театры кушуы буенча языла. 1941 елнын башына Ф.Яруллин балетны язып бетерэ, лэкин оркестрлаштырмый кала. Мэшпур " Шурэле " балетын ижат итэ алыр идемени ул !

2 нче укучы: Лэкин, кызганычка каршы, Ф.Яруллинга " Шурэлесен " сэхнэдэ курергэ насыйк булмый. Боек Ватан сугышы композиторнын барлык хыялларын жимереп ташлый. 1941 нче елнын августында Мэскэудэ куелырга тиешле балет куелмыйча кала. Ф.Яруллин узе телэп сугышка китэ.

3 нче укучы: Фронттан язган хатларында да Ф.Яруллин гел " Шурэле " сен искэ ала. " Бугенге чынбарлыгым мон пэм музыкадан ерак торсалар да, алар пэрвакыт миндэ пэм минем белэн, алардан мине аерып та булмый инде. Бигрэк тэ симфоник оркестр белэн дирижерлык итэсем килэ. Сонгы вакытта эллэ нинди тойгы - " Шурэле" мне улеп сагындым. Минем шул хэтле аны, сынар кузем белэн генэ булса да, сэхнэдэн курэсем килэ. Инде, могаен, сэхнэ белэн газапланган аккошкайларым да торлесе торле якка таралып беткэннэрдер. Эгэр аларнын хеш берничэсе генэ калган булса да, зинпар, минем тарафтан дусларча, ихлас сэлам эйтэ кур ! - дип яза Фэрит узенен хатынына.

4 нче укучы: 1943 нче елнын козендэ взвод командиры, лейтенант Ф.Яруллин изге яу кырында батырларча пэлак була. Татар балет сэнгатенэ нигез салучы 29 яшьлек композиторны сугышчан дуслары олылап туганнар каберлегенэ кумэлэр.

5 нче укучы: " Шурэле" балеты сэхнэгэ 1 нче мэртэбэ 1945 нче елнын 12 нче мартында куела. Европада эле канкойгыч сугышлар дэвам итэ. Кая карама - хэрабэлэр,йончыган - талчыккан кешелэр, уксез ятимнэр... Энэ нинди шартларда имтихан тота " Шурэле ". Балетны Мэскэу композиторы Ф.Витачек пэм балетмейстер Л.Якобсон эзерлилэр, э сэхнэгэ балетмейстрлар Л.Жуков белэн Г.Тагировлар куя.

III. " Шурэле " балетыннын эчтэлеге белэн танышу.

Проблемалы сорау. Г.Тукайнын " Шурэле " се белэн Эхмэт Фэйзи язган либретто эчтэлеге арасында нинди аерма бар ?

1. Балетнын эчтэлеген сойлэу пэм видеоязмада аерым озеклэр белэн танышу (пэр образга нинди музыка туры килэ)

а) 1 нче куренеш

б) 2 нче куренеш

в) 3 нче куренеш

2. Проблемалы сорауга жавап алу.

Г.Тукайнын эсэрендэ 2 генэ персонаж - Былтыр пэм Шурэле. Э Эхмэт